

CHRONICLE OF HUMANITIES AND CULTURAL STUDIES

A Peer Reviewed Bimonthly International Journal

Chief Editor

Dr Kalyan Gangarde

Dec - 2017

CONTENTS

I. POEMS

1. Aju Mukhopadyay - I Walk Or I Walk Me?
2. Dr Mahendra Shinde- And They Call Me...
3. Dr Mukund Rajpankhe - Reign Oh Rain
4. A.S. Ratnam- Adarsh

II. ARTICLES

1. The Agony of Tribal Life - **Aju Mukhopadhyay** | 08
2. Environmental Pollution: Its Effect On Human Population
- **Smt. Madhubala Sarojini** | 17
3. *Wuthering Heights* as Metaphysical Romance - **Dr Chung Chin-Yi** | 23
4. A Study Of Kamala Das's Poetry - **B.N. Wakchaure** | 25
5. Shiv's Loona : Embracing Her Identity From The Mythical
Discourse - **Reetu Aggarwal** | 33
6. वारकरी चळवळ : एक चिंतन - डॉ. सर्जेराव जिगे | 37
7. पारंपारीक जलस्रोत आणि स्वयंसेवी संस्था - डॉ. पिलखाने ए.ए. | 42
8. ध्रुपद गायन विधा : एक अवलोकन - डॉ. राजेश गोपालराव केतकर | 48

The editors have retained the documentation methods employed by the respo

पारंपारीक जलस्रोत आणि स्वयंसेवी संस्था

डॉ. पिलखाने ए.ए.

विभाग प्रमुख, लोकप्रशासन विभाग,
चे.शि.प्र.कला वरिष्ठ महाविद्यालय, औरंगाबाद.

भारतात जलास महत्वाचे स्थान आहे. विविध माध्यमासाठी जल हे महत्त्वपूर्ण आहेच पण याचा वापर उपयोगिता यावर अनेक घटक अवलंबून आहेत. जगातील उपलब्ध जलाच्या ४टक्के जलस्रोत आपणास आहे.

भारत हा विकसनशिल राष्ट्रात मोडत असून विकसीत देशाच्या वाटचालीतून पुढे जात आहे. असे वित्तीय प्रामुख्याने शेती आणि याविषयक पुरक उद्योग यावर अनेक घटक अवलंबून आहेत. जनसंख्या वाढ, शहरीकरण, शहरीकरण अशा विविध माध्यमातून जलस्रोताचा वापर हा काळागणिक वाढत आहे. विस्तारीत आणि हवामान याचा विचार करता सर्वच ठिकाणी पर्जन्यमानाचे प्रमाण याचे वगीकरण करता पाण्याची उपलब्धता ही कमी अधिक प्रमाणात दिसून येते. वाढती लोकसंख्या आणि अन्नाची मागणी ही साखळी सुव्यवस्थीत पाणी ही अनिवार्य बाब ठरते. अतिरिक्त प्रमाणात पाण्याचा उपसा हा एक गंभीर प्रश्न अनेक ठिकाणी आहे यातूनच जलस्रोताचे योग्य नियोजन ही महत्त्वाची बाब ठरते.

बदलते हवामान आणि पावसाचे बदलते स्वरूप यातून अनेक भुभागात पाण्याची कमतरता, दुष्काळ इ. उभे ठाकले आहेत.

पारंपारीक जनसंवर्धन पद्धती आणि व्यवस्थापन :

ऐतिहासिक दाखले पाहता भारतात पुरपस्थिती आणि दुष्काळ यांचे दृष्टचक्र या बाबतची परिस्थिती फारच खाली असून आढळते. यावर मात करणेसाठी पारंपारिक जनसंवर्धनात अत्याधुनिक पद्धतीचा वापर केल्याचे दाखले मिळतात. यात चालणाऱ्या अर्थशास्त्रापासून ते चोलराजा आणि राजाभोज यांनी भोपाल येथे कृत्रिम भारतातील मोठ्या सरोवर बांधणीचे दाखले देता येतात. पावसाळी पाण्याचे नियोजन करण्यासाठी अनेक वर्षांपासून ते पाण्याचे साठवणे व जतन करून ठेवण्याच्या विविध पद्धतीचा वापर केल्याचे दिसून येते व या पद्धती आजही पुरक आणि उपयोगाच्या पण आधुनिकतेच्या युगात या दुर्लक्षित झाल्याचे सत्य नाकारता येत नाही.

जलधारा : या पद्धतीचा वापर जमिनीखालील व वरील पाण्याचा साठा करणेसाठी होतो जोधपूर शहरात अशा जलधारा पौहावयास मिळतात यात महामंदिर जलधारा इ.स. १६६० शतकातील आहे.

बावरी / बावडी : हा प्रकार प्राचीन काळापासून आढळतो यात खोलवर भागात पाण्याचा साठा करून पाण्याची निर्मिती केलीजाते. अशा प्रकारात पाण्याची जमिनीत मुरवण्याची पद्धतीने भुजल पातळीत वाढ करण्याबरोबर विशिष्ट बांधणीद्वारे पाण्याचे बाष्पीभवन कमी करण्याचा प्रयत्न होतो.

तलाव : याची निर्मिती विशेषकरून घरगुती वापर आणि पिण्यासाठी पाण्याची उपलब्धता यासाठी होतो. असे तलाव हे नैसर्गिक वा कृत्रिम स्वरूपात असतात. पच बिघा पेक्षा कमी भागात असलेल्या स्रोतास तल्ली, मध्यम क्षेत्रात असलेल्या स्रोतास बांधी, तर मोठ्या क्षेत्रातील जलस्रोतास सागर वा संबंध असे संबोधले जाते.

४) टका : ही प्राचीन पारंपरीक पद्धत राजस्थानातील थार वाळवंटात दिसून येते. यात मोलाकार खेळी पावसाचे पाणी साठवले जाते. महाराष्ट्रातील विहिर सद्यस्थ याती दृष्यता असली तरी पावसाचे पाणी मुख्य उद्देश यात दिसते जेणे करून परागुती वापरासाठी पाच ते सहा व्यक्तीसाठी पावसाळ्या जलस्रोताचा वापर होतो यात प्रामुख्याने पाण्यासाठी कटपट करचे लागणारा प्रवास टाकें हा प्रमुख आहे.

५) अहर पायनस.

६) जोहाड

७) पसम केणी

८) कुंड

९) बाव बावडी

रामटेक मॉडेल :

रामटेक मॉडेल हे नाव रामटेक, महाराष्ट्र या गावाच्या नावावरून पडले आहे. यात जमिनी पावसाच्या पाण्याचा साठा होतो. प्रामुख्याने पर्वताच्या पायथ्याशी विभिष्ट पद्धतीने बांधणी करण्यात भागातील मालगुजार मंडळी यांचा प्रामुख्याने वापर करतात. पर्वत पायथ्याशी असलेले भरल्यानंतर उताराकडील सपाट जमिनीकडे हे पाणी प्रवाहीत होऊन खालील भागातील तळ्यात हे भागातील ६० ते ७० टक्के प्रमाणात अशा प्रकारे पाण्याचे जतन करण्याची पद्धती प्रचलित आहे.

या सर्व वरील पाणी संवर्धन आणि जपवणूक पद्धतीचा उपयोग प्राचीन कालखंडापासून काळातही दिसून येतो. याच जलसंवर्धन प्रेरणेने अनेक स्वयंसेवी संस्था या स्रोताचा आणि करून जलाबाबत जागृती करताना दिसून येतात यात पाणी अडवण्याबरोबरच तिरवणे हे प्रामुख्याने ठरत आहे. कारण भुजल पातळी ही कमी होणे हे धोकादायक परिस्थितीकडे देणारे परिस्थिती समजून नियोजनात्मक माध्यमातून यावर मात करणे हे आज प्रामुख्याने उद्दिष्ट आहे. ज्या जलाबाबत कार्य करतात त्यांचे दिसून येते.

संदर्भ :

- १) कृत्रिम पुनर्भरण एवं वर्ष जल संचयन अध्ययन
- २) जलसंसाधन मंत्रालय, भारत सरकार.
- ३) वॉटर हार्वेस्टिंग, हिदुस्थान लाइव २६ अक्टूबर २००९

